تارىختا خرىستىئان دىنىنىڭ شىنجاڭغا تارقىلىشى

فاڭ جېيەنچاڭ

شىنجاڭ جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا ئاساسلىق قۇرۇقلۇق قاتناش يولىنىڭ تۈگۈنى بولغان، بۇ گۆھەر زېمىنغا دۇنيادىكى ئۈچ چوڭ دىنىنىڭ مۇقەررەر ھالدا تەسىر كۆرسەتكەنلىكى ئۈستىدە توختالماي تۇرايلى، ھەتتا مانى دىنى بىلەن زورو ئاستېر دىنىمۇ بۇ زېمىندا ئۆزلىرىنىڭ چوڭقۇر ئىزناسىنى قالدۇرۇپ كەتكەن. شىنجاڭغا تارقالغان خرىستىئان دىنى شىنجاڭنىڭ دىن تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپلا قالماي، بەلكى جۇڭگو خرىستىئان دىنى تەتقىقاتىدىمۇ خېلى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. مەن بۇ ماقالىدە كېيىنكى تەتقىقاتلارغا ياردىمى تېگەر دېگەن ئۈمىد بىلەن، خرىستىئان دىنىنىڭ شىنجاڭغا تارقىلىشى ئۈستىدە غەربنىڭ پارچە - پۇرات ماتېرىياللىرى ئاساسىدا ئىزدىنىپ كۆرمەكچىمەن.

1. خرىستىئان دىنىنىڭ شىنجاڭدىكى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇرۇنقى ئىزنالىرى

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىلا، خرىستىئان دىنىنىڭ ناھايىتى كىچىك بىر مەزھىپى — نېستورىئانىزم شىنجاڭغا تارقالغانىدى. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن، ئىسلام دىنى شىنجاڭدا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەنلىكتىن، نېستورىيانىزمنىڭ تەسىرى ئاجىزلىشىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە قەدەر مەۋجۇت بولۇپ تۇردى.

1905 - يىلى، گېرمانىيىنىڭ پروفېسسور ئالبېرت گرۈنۋېدېل باشچىلىقىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى (بۇ ئەترەتتە لېكوكمۇ بار ئىدى) قوچودا نېستورىئان دىنىنىڭ كىچىك بىر چېركاۋىسىنى تاپتى، قەدىمىي شەھەرنىڭ سىرتىغا جايلاشقان بۇ چېركاۋنىڭ ئىچىدە ۋىزانتىيە ئۇسلۇبىدا سىزىلغان بىر تام رەسىمىنىڭ ئىزىنى ئېنىق كۆرۈشكە بولىدۇ، بۇ رەسىمدە روژدېستىۋا بايرىمىدىن بۇرۇنقى بىر قېتىملىق خۇدانىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن دىنىي مۇراسىمنىڭ ئەھۋالى تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر روھانىينىڭ ۋە قولىدا دەرەخ شېخى تۇتقان كىشىلەرنىڭ سۈرىتى بار. ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكىلەر يەنە

خىرىستىئان دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن قەستەن يىرتىۋېتىلگەنلىكى ئېنىق بىلىنىپ تۇرغان ئۇرغۇن پراگمېنتلىرى (كەمتۈك ۋاراقلىرى) نى چىپلىقتۇرغان. لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى ۋاراقلار يىرتىۋېتىلمىگەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىلمىي قىممىتى يۇقىرى بولغىنى — مۇناجەتنامىنىڭ تۆت بېتى بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىنقى ئۈچ بېتى سۈرىيە يېزىقى بىلەن يېزىلغان، ئاخىرقى بېتىدە سوغدىچە خەتلەر سۈرىيە يېزىقىدا ترانسكرىپسىيە قىلىنغان. روھانىي ئالىملار ئۇلارنىڭ نېستورىئان دىنىنىڭ IX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن X ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلگە، يەنى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن بەش دەۋرگىچە بولغان مەزگىلگە ئائىت يازما يادىكارلىقى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتى. لېكوك «جۇڭگو تۈركىستانىنىڭ يەر ئاستىدىكى گۆھەرلەر» (1926-يىل، 177-بەت) ناملىق كىتابىدا يۇقىرىقى ئەھۋاللار ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن.

XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، پورتوگالىيىدىكى ئەيسا جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بېنوئىست (1562 — 1607) شىنجاڭغا كەلگەن. بېنوئىستنىڭ ھاياتىغا دائىر ئەھۋاللارنى كرونىن V «غەربتىن كەلگەن دانىشمەن» (لوندون، 1955-يىل، 300-بەت) ناملىق كىتابىدا تەپسىلىي بايان قىلغان.

بېنوئىست ھىندىستاندا ئەسكەر بولغان. دىنىي جەمئىيەتكە ئەزا بولغاندىن كېيىن، بۇيرۇققا بىنائەن قۇرۇقلۇق يولى بىلەن جۇڭگوغا قاراپ يولغا چىققان. ئۇ 1602-يىل 10-ئايدا ياگلادىن يولغا چىقىپ، 11 ئاي يول يۈرۈپ شىنجاڭنىڭ يەكەن ناھىيىسىگە كەلگەن، ئۇ بۇ يەردە بىر يىل تۇرۇپ، 1605-يىل سۇجۇ(گەنسۇدا)غا بارغان. بېنوئىست ئۇ يەردىكى مۇسۇلمانلاردىن ئەيسا جەمئىيىتىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى بېيجىڭدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، جۇڭگودىكى ئەيسا جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى لىمادۇغا خەت يازغان. لىمادۇ خەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئۇنى قارشى ئېلىشقا دەرھال ئادەم ئەۋەتكەن، لېكىن بۇ ئەلچى سۇجۇغا يېتىپ بېرىشتىن بىر نەچچە ھەپتە بۇرۇن بېنوئىست كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن.

بېنوئىست پارسچە راۋان سۆزلىيەلەيتتى، ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىنى پۇختا بىلەتتى، ئۇ بىر نەچچە خىرىستىئان مۇرىتلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قاغىلىق، خوتەن، قەشقەر ۋە قۇمۇل قاتارلىق جايلارغا بارغانىدى. بېنوئىست شىنجاڭدا خىرىستىئان دىنىغا دائىر بىر پارچە رەسىمنى چىپلىقتۇرغان، بۇ رەسىمنىڭ خىرىستىئان دىنىنىڭ ئىزناسى ئىكەنلىكى ئېنىق، لېكىن ئۇ شىنجاڭدىكى سەپىرىدە خىرىستىئان دىنىدىكى يەرلىك مۇرىتلاردىن بىرنىمۇ ئۇچرىتالمىغان، بۇ ئەھۋال، يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان رايونلاردا خىرىستىئان دىنىدىكىلەر ئاللىقاچان تەلتۆكۈس تۈگەپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى شىنجاڭ خرىستىئان دىنىغا دائىر تارىخىي ماتېرىياللار ئىنتايىن كەمچىل.

2 . XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا شىنجاڭدىكى خرىستىئان دىنىغا دائىر ئەھۋاللار

1922 - يىلى، شاڭخەيدە «جۇڭخۇا خۇداغا مەنسۇپ» ناملىق بىر كىتاب نەشر قىلىنغان. بۇ كىتابتا، جۇڭگو خرىستىئان دىنىنىڭ 1918 — 1921 - يىللاردىكى ئەھۋالى ئۈستىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش بايان قىلىنغان. بۇ كىتابنىڭ 274 — 276 - بەتلىرىدىكى «شىنجاڭ» پاراگرافىدا بىر خەرىتە بولۇپ، بۇ خەرىتىدە ئۈرۈمچىنىڭ نېيدىخۇي (内地会) نىڭ دىن تارقىتىش نۇقتىسى، قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يەكەنلەرنىڭ شىڭداۋخۇي (سۋېدىش مىسسىونارى سوشېت) نىڭ دىن تارقىتىش نۇقتىسى، قاراشەھەر، كۇچا، ئۈچتۇرپان بولسا خرىستىئان دىنىنىڭ بوشلۇق رايونى ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن.

يۇقىرىدىكى كىتابتا: XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 20 يىلىدا، شىۋىتسىيەدىكى شىڭداۋخۇينىڭ مىسسىونېرلىرى (دىن تارقاتقۇچىلىرى) جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەنلىكى، ئۇ يەردە، ئۇلار ۋە باشقا مىسسىونېرلار چارەك ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىشلىگەنلىكى، ئۇلارنىڭ تەسىرى نۇرغۇن رايونلارغا كېڭەيگەنلىكى، بۇ ئاساسلىقى، ئۇلارنىڭ دارىلئاجىزىن ئېچىپ ئۇنىڭدا ئىشلىگەنلىكىنىڭ ۋە داۋالاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان.

1921 - يىلىغا كەلگەندە، پراۋوسلاۋ دىنىنىڭ ئىككى تەشكىلاتىلا شىنجاڭدا دىن تارقاتقان. نېيدىخۇينىڭ ئۈرۈمچىدە بىر دىن تارقىتىش نۇقتىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاران ئىككى چەتئەللىك مىسسىونېر بار ئىدى، ئۇلار ئاساسلىقى، ئەيسانىڭ تەلىماتلىرىنى تەرغىپ قىلغان بولۇپ، تارقىتىش دائىرىسى شىمالىي قىسىم، غەربىي شىمال ۋە شەرقىي جەنۇبتىكى كەڭ رايونلارغا كېڭەيگەن بولسىمۇ، لېكىن مۇخلىسلىرى 10 كىشىگىمۇ يەتمىگەنىدى.

1892 - يىلى، شىڭداۋخۇينىڭ ئەزالىرى قەشقەرگە كەلدى ۋە قەشقەرنى مەركەز قىلىپ تەسىرىنى سىرتقا كېڭەيتتى. 1921 - يىلىغا كەلگەندە، چەتئەللىك مىسسىونېرلارنىڭ قەشقەر، قاغىلىق، قەشقەر يېڭىشەھەر (خەنزۇ شەھىرى) ۋە يېڭىساردا تۆت دىن تارقىتىش مەركىزى، قاغىلىقتا ئىككى مىسسىونېر، قەشقەردە ئۈچ مىسسىونېر، يېڭىساردا ئىككى مىسسىونېر (كەسپىي دوختۇر) بار ئىدى. دوختۇرلار

قەشقەر، يېڭىشەھەرگە كېسەل داۋالاش، سەيلى - ساياھەتكە بېرىپ تۇراتتى. 1919 - يىلىغا كەلگەندە، بىر نەچچە كىچىك دوختۇرخانىلار (قەشقەر، قاغىلىق ۋە يېڭىسارىدا قۇرۇلغان) 40 نەچچە كېسەلنى بالنىستتا ياتقۇزۇپ داۋالىدى. ھەر قايسى كېسەل كۆرۈش ئۆيلىرىدە تەخمىنەن 12 مىڭ كېسەلگە دىئاگنوز قويۇلدى. مىسسىيونېر دوختۇرلارنىڭ دوكلاتىغا ئاساسلانغاندا، شۇ يىلى ئۇلار كېسەللەرنىڭ ئۆيىگە 860 قېتىم بېرىپ دىئاگنوز قويغان.

داۋالاش خىزمىتىدىن باشقا، يەنە قەشقەر يېڭىشەھەر بىلەن قاغىلىقتا «ئىنجىل» دىن ساۋاق بېرىش كۇرسلىرى ئېچىلغان بولۇپ، ئۇلاردا ئايرىم - ئايرىم ھالدا تۆت ئوقۇغۇچى ۋە ئىككى ئوقۇغۇچى ساۋاق ئالغان. مىسسىيونېرلار ئۆمىكى يەنە قاغىلىقتا بىر دارىلئاجىزىن ئېچىپ 20 نەپەر مۇسۇلمان يېتىم بالىنى بېقىپ تەربىيىلىگەن. ئۇلار يەنە يەنىمۇ چوڭراق دارىلئاجىزىن ئېچىشنى پىلانلىغان. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇلار يەنە ئۈچ ئىپتىدائىي مەكتەپ ئاچقان؛ بۇ مەكتەپتە 56 نەپەر ئوغۇل ئوقۇغۇچى، 18 نەپەر قىز ئوقۇغۇچى ئوقۇغان. بىر مىسسىيونېر ئاچقان كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش ئەمگەك مەكتىپىگە سەككىز ئوغۇل، يەتتە قىز ئوقۇشقا كىرگەن. مۇناستىر ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى ئانچە كۆپ بولمىغان.

دوكلاتقا ئاساسلانغاندا، قاغىلىقتا يەكشەنبە كۈنى دەرس ئۆتۈلىدىغان بىر مەكتەپ ئېچىلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپتە 30 ئوقۇغۇچى ئوقۇغان. قەشقەردىمۇ مۇشۇنداق مەكتەپتىن بىرسى ئېچىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا 25 ئوقۇغۇچى ئوقۇغان.

مىسسىيونېرلار ئۆمىكى قاتناشتىكى قاپسالمىلىقنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىغان. قەشقەرگە ئەڭ يېقىن جايدىكى پويىز ئىستانسىسى روسىيە تۈركىستانىدىكى ئەنجاندا ئىدى. ئۇ يەردىن بىرلا كارۋان يولى ئارقىلىق تىيانشاندىن ئۆتۈپ قەشقەرگە كېلىش ئۈچۈن، ئات ئۈستىدە 10 - 15 كۈن ئولتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. ئۇرۇش مەزگىلىدە، ئەشۇ يولمۇ بىر نەچچە يىل توسۇلۇپ قالغاچقا، بەزى چەت ئەللىك شىنجاڭدا ئىشلەشكە كېلەلمىگەن. مىسسىيونېرلارمۇ شۋېتسىيىگە قايتىپ دەم ئېلىشقا ئىلاجىسىز قالغانىدى.

شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئۈرۈمچىدىن غەربىي قىسمىدىكى شۋېتسىيە-لىك مىسسىيونېرلار تۇرۇشلۇق جايغىچە بولغان ئارىلىقتىكى رايونلارغا خىرىستىئان دىنىغا كىرمىگەنلەر ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. شۋېتسىيىلىك مىسسىيونېرلار يېقىن كەلگۈسىدە پەيزىۋات بىلەن قاغىلىقتا يەنە دىن تارقىتىش نۇقتىسى قۇرۇشنى ۋە مەكتەپ ئېچىشنى ئۈمىد قىلاتتى.

شۇ چاغلاردا، قاراشەھەردە 60 مىڭ موڭغۇل بولۇپ، مىسسىيونېرلار ئەشۇ جاينى بازا قىلىپ، ئەتراپىدىكى دائىرىسى كىچىكرەك جايلاردا ئىش باشلاشنى

پىلانلىدى. ئۇلار قارا شەھەرنى كۇچاغا بېرىشتىكى ئۆتكەل، ئۇ يەرنىڭ تازىلىق شارائىتى ياخشى بولۇپلا قالماي، يېرىمۇ مۇنبەت، شۇڭا ئۇ كۆڭلىمىزدەك جاي دەپ ھېسابلىدى. تۆت دىن تارقىتىش مەركىزى ئىچىدىكى ئاقسۇ كونىشەھەرمۇ قاتناش ئۆتكىلىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇ نوپۇسى ئەڭ كۆپ، مۇھىم شەھەر ئىدى. ئۈچتۇرپان گەنسۇدىن شىنجاڭنىڭ غەربىي قىسمىغا بېرىشتىكى تۈگۈن ئىدى، ئۇ قاتناش ئۆتكىلىگە جايلاشقانلىقى، زېمىنى مۇنبەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇمۇ دىن تارقىتىشقا مۇۋاپىق جاي ئىدى.

شىۋېتسىيەدىكى شىڭداۋخۇينىڭ مىسسىيونېرى پامبېرگنىڭ بىر پارچە خېتىدە مۇنداق دېيىلگەن: «مېنىڭ ھازىرقى بىلىمىمگە ئاساسەن، مەن ناھايىتى ئەپسۇسلانغان ھالدا شۇنداق دەيمەنكى، شۇنچە تىرىشىپ ئۇرۇق چاچقىنىمغا قارىماي، ياخشى ھوسۇلدىن ئۈمىد بار دېيىشكە پېتىنالمايمەن. خىزمەتچىلەر بۇ يەردە ئەيسانىڭ تەلىملىرىنى تارقاتقىنىدا، ئۇلار ئالدى بىلەن تۆكۈپ تېرىقچىلىق قىلمىسا، مول ھوسۇل شاتلىقىغا مۇيەسسەر بولالمايدىغانلىقىنى ئويلىشى كېرەك.»

بۇ خەتنىڭ ئاخىرقى بېتىدە ھەر قايسى مەزھەپتىكى مىسسىيونېرلار ئۆمىكىنىڭ ھەر قايسى جايلارغا دىن تارقاتقان ۋاقتى كۆرسىتىلگەن:

1892 - يىلى، قەشقەر، شىڭداۋخۇي

1895 - يىلى، قاغىلىق، شىڭداۋخۇي

1908 - يىلى، ئۈرۈمچى، نېيدىخۇي

1909 - يىلى، قەشقەر يېڭىشەھەر، شىڭداۋخۇي

1912 - يىلى، يېڭىسار، شىڭداۋخۇي

1889 - يىلى، نېيدىخۇينىڭ مىسسىيونېرى گېئورگىي خۇنتېر جۇڭگوغا كەلگەن. 1907 - يىلى، ئۇ «بۈيۈك چىڭ دۆلىتى» ناملىق خەنزۇچە كىتابىنى، «جۇڭخۇا ئىمپېرىيەسى. قىسقىچە ئەھۋالى ۋە دىن تارقىتىش تەپسىلاتى» ناملىق ئىنگلىزچە كىتابىنى «شىنجاڭ ئۆلكىسى» دېگەن تېمىدا ماقالە ئېلان قىلغان، ئۇ ماقالىنىڭ «مىسسىيونېرلار ئۆمىكىنىڭ خىزمىتى» دېگەن پاراگرافىدا، ئۇ خرىستىئان دىنىنىڭ دىن تارقىتىش ئەھۋالى ئۈستىدە توختالغان. كۆپ يىللار بۇرۇن، مىسسىيونېر، دوختۇر لانسىدېر ۋە گېئورگى پاركېر دىنىي كىتاب ژۇرناللارنى ئېلىپ - سېتىش بىلەن شۇغۇللانغان.

دورېن كۈچېنتىسىي دېگەن جايدا ئىككى ئەر كىشىنى ئۇچراتقان، ئۇلار رەسمىيەت بېجىرىپ خرىستىئان دىنىغا كىرگەن مۇخلىسلار ئىدى، نۇرغۇن شىنجاڭ-

لىقلار جۇڭگونىڭ باشقا ئۆلكىلىرىدە ئەيسانىڭ تەلىماتىنى ئاڭلىغان. شىۋىتسىيىلىك بەزى مىسسىيونېرلار قەشقەردە بىر نەچچە يىل تۇرغان. خۇنتېر شىۋىتسىيە مىسسىيونېرلار ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى، قاغىلىقتا دوختۇرلۇق قىلغان گ. راچۇۋېنىڭ بىر پارچە خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان. بۇلاردىن، ئۇ بىر نەچچە دىن تارقىتىش مەركەزلىرىدە، ئەيسانىڭ تەلىماتىنى تارقىتىش، دىنىي كىتاب - ژۇرناللارنى ئېلىپ - سېتىش ۋە دوختۇرلۇق قىلىش قاتارلىق ئىشلار مۇئەييەن دائىرىدە ئېلىپ بېرىلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

خۇنتېرنىڭ خېتىگە قوشۇمچە قىلىنغان بىر جەدۋەلدە، 1906 - يىلى، شىنجاڭدىكى ئىككى شەھەر - بازاردا پراۋوسلاۋ دىنىنىڭ مىسسىيونېرى بارلىقى كۆرسىتىلگەن.

1907 - يىلى نەشر قىلىنغان «جۇڭگو ۋە كونگودىكى مىسسىيونېرلار ئۆمىكى» ناملىق كىتابنىڭ 265 - 268 - بەتلىرىدە شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن كەلگەن مەلۇماتتا، 1907 - يىلى، بۇۋى مەريەم قەلب جەمئىيىتىنىڭ بىر پوپى بۇ شەھەرگە كەلگەنلىكى ئېيتىلغانلىقى كۆرسىتىلگەن. «1910 - يىلى ئېچىلغان مىسسىيونېرلارنىڭ خەلقئارالىق يىغىنىنىڭ دوكلاتى» نىڭ 1 -، 90 - بەتلىرىدە، 1909 - يىلى، شىنجاڭدىكى خىرىستىيان دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ سانى جۇڭگودىكى باشقا ئۆلكىلەر ئىچىدە 20 - ئورۇننى ئىگەللەيدىغانلىقى ئېيتىلغان. 1923 - يىلى نەشر قىلىنغان «كاتولىك دىنى مىسسىيونېرلار ئۆمىكى» ناملىق كىتابنىڭ 104 - بېتىدە. گېرمانىيىدىن كېيىن ئامېرىكىدا قۇرۇلغان ئىلاھىي سۆز جەمئىيىتى (神言会) ئامېرىكىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەنلىكتىن، بۇ جەمئىيەت 1923 - يىلدىن ئىلگىرى شىنجاڭدا دىن تارقىتىش هوقۇقىغا ئېرىشكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان.

3. قەشقەردىكى چەت ئەللىك مىسسىيونېرلار

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا قەشقەرگە كەلگەن چەت ئەللىكلەرگە خېندىركىس ئىسىملىك گوللاندىيىلىك بىر مىسسىيونېر چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى.

1890 - يىلى، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەرگە ئەۋەتكەن باش كونسۇلى مېكان قەشقەرگە كەلدى، مېكاننىڭ رەپىقىسمۇ 1898 - يىلى ئۇ يەرگە كەلدى. 1931 - يىلى، مېكاننىڭ رەپىقىسى «ئەنگلىيىلىك بىر خانىم جۇڭگو تۈركىستانىدا» ناملىق كىتابىدا، خېندىركىس بىلىملىك، كۆپ خىل تىلدا سۆزلىشەلەيدىغان، سىياسىيغا ۋە

دۇنيا ۋەزىيىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان كىشى ئىكەنلىكى، ئۇ ئولتۇرسىلا ئەتىدىن كەچكىچە ھەممە ئۇچۇرلارنى سۆزلىگەچكە، شۇڭا ئۇلار ئۇنىڭغا «گېزىت» دەپ لەقەم قويۇۋالغانلىقى. ئۇ ئەسلىدە مەلۇم بىر مۇناستىر تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ، كېيىن ھېچقانداق تەشكىلاتقا تەۋە بولمىغانلىقى ۋە ھېچكىمنىڭ قوماندانلىقىغا ئىتائەت قىلمىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

خېندىركىس غەلىتە مىجەزلىك كىشى بولۇپ، شەھەر ئىچىدىكى ئاددىي بىر ئۆيدە يالغۇز تۇرغان. ئۇ ھەر يىلى كۈزدە كېلىدىغان مىسا مۇراسىمى (كاتولىك دىنىنىڭ بىر تۈرلۈك دىنىي مۇراسىمى — ت) ئۈچۈن ئۇرغۇن ئۈزۈم ھارىقى ياسىغان. ئۇ ئۆزىنى دىنىي ئېتىقادىنى ئۆزگەرتكەن خرىستىئان دىنى مۇخلىسى دەپ ئاتىغان، لېكىن مېكان ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى ئۇنى زادىلا كۆرمىگەن.

1906 - يىلى، سىتېيىن قەشقەرگە كەلگەن. 1912 - يىلى، ئۇ لوندوندا «جۇڭگو قۇملۇقىدىكى خارابىلەر» ناملىق بىر كىتابىنى نەشىردىن چىقارغان. بۇ كىتابتا، خېندىراكىس قەشقەرگە كەلگىلى 18 يىلغا يېقىن بولغانلىقى، كىشىلەر ئۇنى «پوپ» دەپ ئاتايدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان، سىتېيىن ئۇنى ياۋروپادىكى مۇناستىرغا يېرىم ۋەكىللىك قىلىدۇ، دېگەن. 1906 - يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خېندىراكىس ئالەمدىن ئۆتكەن. سىتېيىننىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ مانجۇرىيەدىكى كاتولىك دىنى ئەلچىلەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى ئىكەن.

مېكان خانىم قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، يەنە شىۋېتسىيە مىسسىيونېرلار ئۆمىكىدىكى ئىككى دوختۇرنى، يەنى شىۋېتسىيىلىك ئاياللىرىنى بىللە ئېلىپ كەلگەن راچۇتى بىلەن خوگبېرگنى ئۇچراتقان. خوگبېرگ كۆڭلى تۈز، قولى ئەپچىل كىشى بولۇپ، ھەر قانداق ئىشنى قىلالايتتى، ئۇ يەنە يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئۆي جاھازلىرىنى ياساش، ئۆي سېلىش، قورال - سايمانلارنى ياساش قاتارلىق ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلغاچقا، شۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن. راچۇتى بولسا ئاساسىي زېھنى كۈچىنى ئىنجىل، مۇناجات ۋە دىنىي قوللانمىلارنى تۈركچىگە تەرجىمە قىلىشقا سەرپ قىلغان. ئۇ ئېھتىمال ياۋروپا بويىچە ئەڭ ياخشى تۈرك يېزىقى ئالىمى بولسا كېرەك.

شىۋېتسىيە مىسسىيونېرلار ئۆمىكى جۇڭگولۇقلارغا دىن تارقىتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن قەشقەر كونىشەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىدا بىر دىن تارقىتىش نۇقتىسى قۇردى، كېيىن يېڭىشەھەرنىڭ ئىچىدىمۇ بىر دىن تارقىتىش نۇقتىسى قۇردى.

4. ئۈرۈمچىدىكى چەت ئەللىك مىسسىيونېرلار

ئاچا - سىڭىل گابلې مىلدرېد (1880 — 1952)، فرېنچ ئېۋانگېلىنى (1872— 1960)، فرېنچ فرانسسا (1869 — 1960) لار ئەنگلىيەدىكى نېيدىخۇينىڭ ئايال مىسسىيونېرلىرى، گابلى 1902 - يىلى جۇڭگوغا كېلىپ، سەنشىدىكى خوجۇ ئوبلاستىدا 20 يىل دىن تارقاتقان. فرېنچ ئېۋانگېلىنې 1893 - يىلى جۇڭگوغا كېلىپ، خوجۇ ئوبلاستىدا 30 يىل دىن تارقاتقان. فرېنچ فرانسسا 1909 - يىلى جۇڭگوغا كېلىپ خوجۇ ئوبلاستىدا 14 يىل دىن تارتقان. يۇقىرىقى ئۈچەيلەن 1923 - يىلى گەنسۇدىكى سۇجۇ ئوبلاستىغا كەلگەن، 1926 - يىلى شىنجاڭنىڭ ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلىرىدىن ئۆتۈپ ئوتتۇرا ئاسىياغا بېرىپ، ئاندىن سىبىرىيە ئارقىلىق ئەنگلىيەگە قايتقان.

1948 - يىلى، لوندوندىكى نېيدىخۇي «گېئورگې خۇنتېر: تۈركىستاندىكى مىسسىيونېر» ناملىق 107 بەتلىك بىر كىتابنى نەشر قىلدۇرغان. بۇ كىتابنىڭ ئاپتورلىرى گابلې بىلەن فېرېنچ فرانسسا ئىدى. بۇ كىتابتا، شېڭ شىسەي خۇنتېرنى ئۈرۈمچىدىكى تۈرمىگە 13 ئاي قاماپ قويغانلىقى، شېڭ شىسەي ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەنگلىيە جاسۇسى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشقا قىستاپ، ئۇنى ئۆلۈم بىلەن قورقۇتقانلىقى ئۈچۈن، خۇنتېر بىر مەھەل ئەقلىدىن ئادىشىپ قالغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

1933 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، مۇسۇلمانلار ئۈرۈمچىنىڭ غەربىدە كەسكىن جەڭ قىلىشىۋاتقاندا، پراۋوسلاۋ دىنىدىكى ۋە كاتولىك دىنىدىكى مىسسىيونېرلار دالا دوختۇرخانىسىدا ئىشلىگەن. ئەنگلىيىلىك ئىككى دوختۇر، يەنى ماتخېر بىلەن فېشباچ بەزگەك بولۇپ ھاياتىدىن ئايرىلغان.

ماتخېرنىڭ تولۇق ئىسمى پېرسى كۈننىخام ماتخېر ئىدى. 1935 - يىلى، گابلى بىلەن فرېنچ فرانسسا لوندوندا «بىر پېشۋاغا ئايلىنىش: ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ماتخېر» ناملىق 144 بەتلىك بىر كىتابچىنى نەشر قىلدى، بۇ كىتابتا خېندىركس بىلەن ماتخېرنىڭ سۈرىتى بار، تىتولدىمۇ ماتخېرنىڭ سۈرىتى بار. ماتخېر 1884 - يىل 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تۇغۇلغان. كېيىن ئەنگلىيەدىكى نېيدىخۇيغا ئىلتىماس يېزىپ كىرگەن، 1910 - يىل 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى لوندوندىن پاراخوت بىلەن جۇڭگوغا قاراپ يولغا چىقىپ شاڭخەيگە كەلگەن. ئۇ ئەنخۇيدا بىر نەچچە يىل تۇرغان. خانتىنىڭ ماقالىلىرىنى ئوقۇپ ناھايىتى تەسىرلىنىپ كەتكەچكە، بۇ ھەقتە خۇنتېرغا دەرھال خەت يازغان.

1914 - يىل 2 - ئايدا، ئۇ ئالدى بىلەن گەنسۇغا، ئاندىن شىنجاڭغا كەلگەن، خۇنتېر ماتخېرنىڭ يەنە بىرەيلەن بىلەن بىللە كەلمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، قومۇلغا ئۇلارنى كۈتۈۋېلىشقا بېرىپ بىللە ئۈرۈمچىگە قايتماقچى بولغان...

ماتىبېر موڭغۇللارغا چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان. ئۇ موڭغۇللارنىڭ سەممىيلىكىنى ۋە ئاقكۆڭۈللۈكىنى ياقتۇرۇپ قالغانچقا، ئۇلارنىڭ بىر ئەزاسى بولماقچى بولغان. يەكشەنبە كۈنى كەچقۇرۇن بىر موڭغۇل تەرجىمان ئارقىلىق دىن تارقاتقان، ئۇ ئۆزى موڭغۇل يېزىقىدا دىن تارقىتالايدىغان مىسسىيونېر بولۇشنى ئارزۇ قىلغان.

ھازىر شىنجاڭدا، پراۋوسلاۋ دىنىنىڭ تەسىرى ئەڭ كۈچلۈك ۋە ئۇ داۋاملىق كۈچىيىشى مۇمكىن. ئاياللار، ياشانغانلار ۋە ياشلار ئارىسىدا ئۇنىڭ مەلۇم تەسىرى بار. پراۋوسلاۋ دىنى كىشىلەرنى ياخشىلىققا ئۈندەيدۇ، سەممىي - سادىق بولۇشنى، كىشىلەرگە بەخت - سائادەت يارىتىشنى تەرغىب قىلىدۇ، ئەخلاقىي پەزىلەت جەھەتتىن تەربىيىلىنىشنى تەكىتلەيدۇ. بۇلار ئىجابىي، ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇڭا، شىنجاڭ خرىستىئان دىنىنىڭ تارىخىنى چۈشىنىش، بىزنىڭ خرىستىئان دىنىغا ئائىت رېئال مەسىلىلەرنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشىمىزدا بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىزاھلار:

① دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، كاتولىك دىنىنىڭ پ-وپى ئى. دېخېرگىنى يازغان «1700 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە جۇڭگونىڭ شىمالىي قىسمىدا دىن تارقاتقان مىسسىيونېرلار ئۈمىكى» دېگەن ماقالە («ئەيسا تارىخى جەمئىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلار» نىڭ 1955 - يىل 24 - تومىغا بېسىلغان) نىڭ 273 - بېتىدىكى 89 - ئىزاھاتتا، 1708 - يىلى، بىر قىسىم خرىستىئان مۇخلىسلىرىنىڭ ئىلى بىلەن قۇمۇلدا تۇرغانلىقى قەيت قىلىنغان. 1776 — 1796 - يىللاردا، يەنى چيەنلۇڭ دەۋرىدە، شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەيلەردىكى نۇرغۇن كاتولىك دىنى مۇخلىسلىرى دىنىي ئېتىقاد تۈپەيلىدىن ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان. XIX ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدا، كاتولىك دىنىنىڭ فرانسىيەدىكى ئەلچى ئەۋەتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مىسسىيونېرى خۇسىېر (1813 — 1860) گەنسۇغا كەلگەن، ئۇ يەرلىك خەلقلەردىن خرىستىئان مۇرىتلىرى بار - يوقلۇقىنى سورىغاندا، يەرلىك خەلقلەر: ئىلگىرى بار ئىدى، لېكىن ئۇلار خېلى بۇرۇنلا ئىلىغا سۈرگۈن قىلىندى، دىنىي ئېتىقادىدىن ۋاز كەچكەنلەرنىلا سۈرگۈن قىلمىدى دەپ جاۋاب بەرگەن. 1883 - يىلى، كاتولىك دىنىنىڭ گەنسۇ رايونىدىكى ئېپىسكوپى خامېر (1840 — 1900) دىن تارقىتىش ئۈچۈن ئىلىغا مىسسىيونېر ئەۋەتكەنىدى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلەت نۇردۇن